

Mladen-Mlado Marin

*O BORBAMA PRVE KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE U TOKU
NEPRIJATELJSKE OFANZIVE NA KOZARU 1942. GODINE*

Prva krajiška brigada je formirana 21. maja 1942. godine u s. Lamovita ispod Kozare. Ova Brigada je stvorena poslije Prve i Druge proleterske brigade, kao treća po redu formiranja u Jugoslaviji.

Bio je to zajedno sa Prvim proleterskim krajiškim bataljonom, koji je ranije formiran (da bi ušao u sastav Prve proleterske brigade) i dva udarna protivčetnička bataljona, kao pokretnih borbenih jedinica, jedan od najvećih i najznačajnijih uspjeha u razvoju narodnooslobodilačke borbe u Bosanskoj krajini. Upravo, stvaranje Brigade i spomenutih bataljona iz sastava I, 2, 3. i 5. krajiškog odreda, čije je brojno stanje u to vrijeme iznosilo oko II.000 dobro naoružanih boraca, organizovanih u čete i bataljone, koji su bili vezani za »svoje« teritorije, predstavljalo je prekretnicu i nov kvalitet u razvoju narodnooslobodilačke vojske i u Bosanskoj krajini. Proleterski 1 udarni bataljoni, a posebno Brigada, bili su sastavljeni od odabranih boraca Krajine, bolje naoružani od ostalih jedinica i oragnizovani tako da, kao pokretne borbene jedinice, budu što prije osposobljene za vođenje borbe i u svim drugim krajevima naše zemlje.

Takav tok razvoja narodnooslobodilačke borbe, politički uspjesi i naranstanje vojnih jedinica, bilo je omogućeno velikim rezultatima koji su postignuti u prethodnom desetomjesečnom periodu oslobodilačkog rata i revolucije u Bosanskoj krajini. Pored postojanja četiri velika partizanska odreda, bataljonskog sastava, do juna 1942. godine, bila je oslobođena velika teritorija, od rijeke Save do Grahova i Glamoča, na kojoj su djelovali: narodnooslobodilački odbori kao istinska narodna vlast, skojevske organizacije i omladinski kursevi, partijske ćelije sa nekoliko okružnih i Oblasnim komitetom KPJ, pozadinskim četama, organizacijama žena itd.

Zahvaljujući pravilnoj politici KPJ, koja je bila usmjerena na okupljanje svih snaga u borbi protiv fašističkih okupatora i njihovih ustaških i četničkih slugu, i posebno politici bratstva i jedinstva Muslimana, Srba i Hrvata, ustanak i NOP, počevši sa pretežnim učešćem Srba, postepeno se širio i na stanovništvo ostalih naroda i narodnosti u Bosanskoj krajini i Kozari.

Partijske i skojevske organizacije u selima i gradovima, sastavljene od Srba, Hrvata i Muslimana, kao i štabovi naših jedinica, sastavljeni takođe od Muslimana, Hrvata i Srba, ostvarivali su velike rezultate na razvijanju bratstva i jedinstva i širenju ustanka u svim dijelovima Bosanske krajine, upravo veoma upornim i intenzivnim radom na objašnjavanju i praktičnoj primjeni politike KPJ već od samog početka ustanka, a i ranije, u dosta složenim uslovima. Treba imati u vidu da se ni srpsko stanovništvo nije svuda, odjedanput i podjednako, diglo na ustanak, bilo je i kolebanja u opredjeljivanju pojedinih ustaničkih grupa i jedinica za narodnooslobodilačku borbu, što je kasnije dio ustanika odvelo pod uticaj četništva i u izdaju.

O velikoj aktivnosti na širenju ustanka i razvijanju bratstva i jedinstva svjedoče i neki dokumenti. Tako se, u proglasu OK KPJ za Prijedor, Bosan-

ski Novi, Bosansku Dubicu i Bosansku Gradišku, januara 1942. godine, kaže: »Braćo Muslimani i Hrvati: Dignite se i proširite očeličeno bratstvo Srba, Muslimana i Hrvata. Ne dozvolite da ustaše ni na jednom mjestu okaljaju pošteno muslimansko i hrvatsko ime. Prilazite NOV i uništavajte i ubijajte ustaške zlotvore.«¹

Prvi bataljon Drugog krajiškog odreda »Mladen Stojanović« izdaje proglas 12. aprila 1942. godine, u kome se, nakon objašnjavanja karaktera i ciljeva NOB-a i poziva domobrana na bratstvo i zajedničku borbu, između ostalog kaže: »Hrvatski domobrani, dočasnici i časnici: krajnje je vrijeme da odbacite oružje koje služi neprijatelju hrvatskog naroda, izdajici i plaćeniku Paveliću... Mi partizani ne vodimo borbu protiv hrvatskog naroda, mi se borimo protiv njemačkog i italijanskog fašizma koji je okupirao i opljačkao našu zemlju, mi se borimo protiv njihovih slugu — ustaša i četnika.

Mi vas bratski pozivamo na zajedničku borbu za zajedničku stvar.«² Valja zapaziti da je ovaj politički proglas objavilo vojno rukovodstvo (štab bataljona), što govori o širokom uticaju i izuzetnoj snazi politike KPJ.

O zbližavanju Srba, Muslimana i Hrvata i njihovoj spremnosti da zajedno idu u borbu protiv fašizma, veoma zabrinuto se govori i u izveštaju »Krilnog oružničkog zapovjedništva u Banjoj Luci« velikom županu župe »Pliva i Rama« u Jajcu od 25. januara 1942. godine.

U ovom izveštaju se, između ostalog, kaže: »Kod stanovništva muslimanske vjeroispovijesti, primjećuje se kod jednog dijela nenaklonjenost i neodanost napram »Nezavisne Države Hrvatske«, a naročito kod seljaka kod kojih se opaža veća naklonjenost i simpatije prema pobunjenicima... Pobunjenicima pridružuju se komunizmu naklonjena lica po vjeroispovijesti i to: grko-istočnjaci 100%, muslimani sa 25%, a rimokatolici 2-3%.«³ Kad se ima u vidu da su ustaški zapovjednici, koji su pisali ovakve izvještaje, po pravilu, netačno prikazivali ili krili pravo stanje i raspoloženje masa, hvaleći svoje akcije i mjere, onda je (a inače se to zna) za njih to stanje bilo daleko nepovoljnije. Ali se i iz ovoga jasno vidi da su veoma ozbiljno shvatili da se na ovom, za NDH i fašističke okupatore, značajnom području razvija opasan, masovan i snažan NOP. Zbog takvog jačanja i širenja ustanka na sve narode i narodnosti, njemački fašistički okupatori čine sve, organizuju i neposrednu saradnju ustaša i četnika s ciljem da izazovu bratoubilački rat, razbiju NOP i osiguraju čvrstu okupaciju i ovih krajeva naše zemlje.

Izuzetan vojni i politički značaj za formiranje Prve krajiške udarne brigade i događaje koji su slijedili, imalo je oslobođenje Prijedora 16. maja 1942. godine (pet dana prije formiranja Brigade).

Iako nekoliko mjeseci držan u blokadi od naših snaga, prijedorski garnizon, dobro utvrđen i branjen jakim snagama, bio je velika prepreka za povezivanje sa ostalim našim snagama i daljnji razvoj naše borbe, posebno na području Kozare i Grmeča, a oslobođenje grada bio je veoma krupan i težak borbeni poduhvat. Pavelićev izaslanik Slišković, koji je avionom iz Zagreba stigao dva dana prije našeg napada na grad, proglasio je Prijedor »Alkazarom«, neosvojivom tvrđavom, ali, uskoro opkoljen u Gimnaziji, sam se ubio ne videći izlaza pod udarom naših jedinica.

U napadu na Prijedor učestvovao je Drugi i dijelovi Prvog krajiškog NOP odreda. Iako odnos Snaga u živoj sili i naoružanju, naročito teškom, nije bio povoljan za takav naš poduhvat, naša prednost je bila u borbenom moralu, u ukupnoj borbenoj spremnosti naših jedinica, u dobrom planira-

1) Proglas OK KPJ za Prijedor, Bos. Novi, Bos. Dubicu i Bos. Gradišku, januara 1942, VII, Zbornik, tom IV/3, dok. br. 22.

2) Proglas 1. bataljona 2. KNOP odreda, od 12. aprila 1942. g., Zbornik, tom IV/3, dok. br. 70.

3) Izvještaj Krilnog oružničkog zapovjedništva u B. Luci, velikom županu župe »Pliva i Rama« u Jajcu od 25. januara 1942. g., VII, Zbornik, tom IV/3, dok. br. 140;

nju i veoma vještom izvođenju napada na grad.

Prilikom oslobođenja Prijedora, zarobljeno je 1100 domobrana, 200 ustaša, zaplijenjeno 1200 pušaka, 2 haubice, 5 minobacača, 8 teških mitraljeza, 15 puškomitraljeza, velike količine municije i ostale ratne opreme. Ubijen je i zapovjednik grada pukovnik Zlobec. Naši gubici bili su 30 mrtvih i 60 ranjenih.

Oslobođenje Prijedora a zatim i Rudnika Ljubije, predstavljalo je veliku našu vojničku i političku pobjedu. Time su stvoreni uslovi da se obezbijedi solidno naoružanje i snabdjevenost opremom Prve krajiške udarne brigade i drugih jedinica. Povezana je slobodna teritorija Kozare i Podgrmeča. Oslobođen je znatan dio naših snaga za dejstva prema manjačkim četnicima i drugim neprijateljskim snagama u Bosanskoj krajini, itd. Izuzetno su pozitivne i značajne političke posljedice zauzimanja Prijedora, najvećeg oslobođenog grada u Bosanskoj krajini do maja 1942. godine. Nalazeći se i do tada u stalnom usponu, snage narodnooslobodilačkog pokreta: partijske i skojev-ske organizacije, narodnooslobodilački odbori, uvjerenost naroda u našu pobjedu i sve šire povezivanje i sjedinjavanje srpskih, muslimanskih i hrvatskih masa u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika - ustaša i četnika, ostvarivali su kvalitativno nov velik razmah i uspon.

Zato je nesumnjivo da je oslobođenje Prijedora, formiranje Prve krajiške udarne brigade, uz ranije velike vojnopolitičke uspjehe, ostvarene u prethodnom periodu borbe protiv neprijatelja, još više povećalo razloge za zabrinutost Paveličeve i njemačke vrhovne komande i za poduzimanje poznate junske ofanzive na Kozaru, čija je priprema počela poslije poznatog sastanka vojnih predstavnika fašističke Njemačke, Italije i NDH, početkom marta 1942. godine u Opatiji. Razvoj događaja u Bosanskoj krajini (vojni i politički uspjesi, velika oslobođena teritorija, nagli porast partizanske vojske u blizini nešto preko 100 km od sjedišta Paveličeve vlade u Zagrebu) zajedno sa uspjesima u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine i u Hrvatskoj, izazvao je krizu u NDH, naročito u domobranstvu, a i kod ustaškog pokreta. Držanje toga područja, i za nas i za neprijatelja, imalo je velik operativno-strategijski i ekonomsko-politički značaj, jer se tako stvaraju veoma povoljni uslovi za ostvarivanje povezanosti i međusobnog uticaja partizanskih jedinica i NOP-a iz Bosanske krajine sa Dalmacijom, Likom, Banijom, Slavonijom i srednjom Bosnom.

Otuda, pad Prijedora i prelazak domobranskih avijatičara Franje Kluza i Rudi Čajaveca sa dva aviona na stranu partizana, potresno su djelovali kod vojnih i ustaških vlasti u Zagrebu a u Banjoj Luci su izazvali pravu paniku.

Izuzetnu zainteresovanost ispoljio je njemački okupator za obezbjeđenje eksploatacije željezne rude u Ljubiji. Iz mnogih dokumenata, koji se odnose na neprijateljska dejstva u ofanzivi na Kozaru, vidi se da Rudnik u Ljubiji spada među najvažnije razloge za poduzimanje ove ofanzive. U izvještaju zagrebačke transportne komande od 20. maja 1942 njemačkom generalu u Zagrebu u vezi s tim se, između ostalog, kaže: »Situacija na pruzi Bosanski Novi — Prijedor — Banja Luka je dalje ozbiljna. Prugom potpuno gospodari grupa ustanika iz rejonu Prijedor. Pokušaj da se oprave mostovi na ovoj pruzi od strane hrvatske vlade je propao zbog aktivnosti ustanika... Na taj način su prekinute veze sa rudnicima u rejonu Prijedor koji su važni za nemačku ratnu privredu«⁴⁾ (podvukao MM). Ili, u instrukciji Operativnog štaba »Zapadna Bosna« za operacije u zapadnoj Bosni, stoji da je cilj ove operacije: »Uništenje ustanika, umirenje zemlje ponovnim uspostavljanjem javnog mira i sigurnosti, ponovno aktiviranje privrede, naročito za

4) Izvještaj Transportne komande Zagreb od 20. maja 1942. g., njemačkom generalu u Zagrebu o aktivnosti partizana na želj. i drumskim komunikacijama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, VII, Zbornik, tom XX/2, dok. br. 79;

vajnu privredu važne željezne rude koja se vadi kod Prijedora, uključujući i njeno otpremanje«.⁵⁾ Ovaj štab naređujući obnovu željezničke pruge Kostajnica — Prijedor, naglašavajući da »vojno-privredni razlozi zahtijevaju da se izvrši što brže (podvukao M.M.) transportovanje uskladištene rude iz okoline Prijedora i Ljubije.«.)

Bilo je, dakle očigledno da njemački fašisti i kvislinzi nisu mogli ugušiti oružani ustanak prethodnim vojnim akcijama i masovnim terorom, niti pokušajem razbijanja jedinstva naroda, izazivanja bratoubilačke borbe i izolovanja KPJ kao nosioca i rukovodeće snage ustanka. To je neprijatelja prisililo na nove poduhvate, na kontraofanzivu krupnim snagama, s ciljem da razbije NOP, uništi NOV i POJ i ponovno posjedne oslobođenu teritoriju na Kozari, odnosno zapadnoj Bosni.

Prilikom formiranja, Prva krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada, prema originalnom dokumentu od 1. juna 1942. godine, znači 9 dana poslije formiranja, imala je 1.186 boraca, 3 bacača mina, 5 teških mitraljeza, 74 puškomitraljeza, 1.053 puške.⁷⁾ Bila je to, dakle, snažna i dobro naoružana borbena jedinica.

Prema objavljenom članku »Prva krajiška NOU brigada« u knjizi »Deset krajiških brigada«, u brigadi je bilo 284 člana KPJ i 300 članova SKOJ-a.

U izvještaju o partijskom radu zamjenika politkomesara brigade Pokrajinskom sekretarijatu za Bosansku krajinu za period od 1. jula do 1. avgusta 1942. godine, navedeni su podaci da Prvi bataljon (bez ćelije Štaba Bataljona i 2. čete) ima 25 članova KPJ, 9 kandidata i 30 članova SKOJ-a — ukupno 66, a da 2. bataljon ima 42 člana KPJ, 41 kandidat i 43 člana SKOJ-a — ukupno 126.⁸⁾

Za ostala dva bataljona, Štab Brigade i prištapske jedinice, nema podataka u ovom izvještaju niti su nađeni u drugim zvaničnim dokumentima. Prema podacima u sačuvanim ličnim zabilješkama, može se zaključiti da je broj članova KPJ, kandidata i skojevaca u 3. bataljonu bio približan navedenom broju iz spomenuta dva bataljona, a vjerovatno je tako i kod 4. bataljona. Prema tome, ako je u svakom od četiri bataljona bilo oko 130-140 članova KPJ, kandidata i skojevaca, zatim da je Štabu Brigade sa prištapskim jedinicama taj broj mogao biti oko 40-50, onda ukupan broj članova KPJ, kandidata i skojevaca u Brigadi 1. jula 1942. godine mogao je da iznosi između 520 i 610. Na dan formiranja Brigade 21. maja, broj članova KPJ, kandidata i skojevaca sigurno je bio veći, jer je u borbama vođenim do 1. jula poginulo oko 100 boraca, među kojima je vjerovatno bila jedna trećina članova KPJ, kandidata i skojevaca. Na osnovu ove rekonstrukcije, može se zaključiti da u podatke, koji su do sada iznošeni i objavljivani, o broju partijskih organizovanih pripadnika brigade (284 člana KPJ i oko 300 skojevaca) treba uključiti i kandidate za članove KPJ. Prema tome, u Brigadi je svaki drugi borac bio član KPJ, kandidat ili skojevac.

Nekoliko dana poslije formiranja, Brigada je krenula u borbu protiv ustaško-domobranskih i četničkih snaga koje su na liniji Ivanjska — Joškova Voda — Bronzani Majdan, organizovale neposrednu odbranu na zapadnim prilazima Banje Luke. Neprijatelj je davao žestok otpor, ali naše snage su uspješno lomile njegovu odbranu, pa su njegovi dijelovi, bježeći ispred naših jedinica, unijeli paniku i u sam garnizon Banje Luke. U tim borbama Brigada je razbila dvije bojne i četnički puk »Manjača«, zarobivši 84 neprijateljska vojnika i oficira. S toga je neprijatelj hitno tražio i dobio pojača-

5) Instrukcija Operat. štaba »Zapadna Bosna« za operacije u z. Bosni, VII, Zbornik, tom XII/2, dok. br. 85;

6) Naređenje Oper. štaba Borbeno grupa »Zapadna Bosna« za obnovu žel. pruge Kostajnica — Prijedor, VII, Arhiv: NAV-N-T-B, 249. br. 1194-95;

7) Brojni pregled ljudstva, oružja i opreme 1. krajiške NOU brigade od 1. juna 1942. g., VII, Zbornik, tom IV/5, dok. br. 52;

8) Izvještaj zamjenika politkomesara 1. KNOU brigade Pokrajinskom sekretarijatu za Bosansku krajinu za period od 1. jula do 1. avgusta 1942. g., Arhiv CK KPJ;

nje iz Bosanske Gradiške da bi stabilizovao odbranu grada, pa je naše nastupanje zaustavljeno nakon veoma žestoke borbe 2. juna na V. Brankovcu, oko 10 km zapadno od Banje Luke. Potom je, dobivši nova pojačanja, neprijatelj poduzeo i protivnapad na naše snage koje su se morale povući nekoliko kilometara prema s. Piskavici i Rakitovači. Ove snage neprijatelja imale su zadatak da obezbijede lijevi bok borbene grupe »Vedel« koja je, po planu za ofanzivu na Kozaru, trebala da prodre u Prijedor.

Mada je četnička izdaja i njihova saradnja sa Nijemcima i ustašama bila poznata i ranije, tih dana pojavljuje se (koliko je do sada poznato) prva pisana zapovijest u Bosanskoj krajini u kojoj se ta saradnja izražava potčinjavanjem četnika vojnom komandovanju NDH. Riječ je o zapovijesti »Banjalučkog drugu« op. broj 4371 tajno, od 27. 5. 1942. godine za zajedničku borbu četnika i ustaša protiv partizana. Zapovijest je upućena zapovjedniku četničkog puka »Manjača«, u njoj se, između ostalog kaže: »Pojedine grupe partizana (komunista) pokušavaju prodrijeti pravcem ka Jošikovoj Vodi i Bronzanom Majdanu. Dočekani od četničkih i domobranskih snaga, dijelom su odstupili, a dijelom su ostavili zaštitne dijelove, pa nastavljaju iste pokušaje prema Bronzanom Majdanu... Da bi se partizani odbacili, zapovijedam:

1. Dvadesetosmog o. mj. povest će se akcija počev od 5 sati općim pravcem: Banja Luka — Piskavica, sa ciljem da se izađe i učvrsti na položaje: Sušnjarica (366) — k. 310-k. 289 — s. Radulovići — k. 219 - k. 262 (Plavljeni) — Potočanin — k. 185 (Maksimovići) — k. 302 - k. 403 - k. 417, gdje će se uhvatiti veza sa posadom Debeljaka, a preko ovoga i sa posadom Sanskog Mosta. Akcijom će rukovoditi potpukovnik Bučar Josip.
2. U akciji će, pored domobranskih snaga, uzeti učešća četničke formacije, pod zapovjedništvom zapovjednika puka Marčetića.
3. četničke formacije imaju se 28. o. mj. do 5 sati prikupiti na liniju: zaseok Bunići — Mrkići — Blagojevići — k. 318 (Arnaučani) sa težištem na levom krilu... «⁹⁾

Vodeći gotovo svakodnevene i uporne borbe, koje su počele krajem maja i trajale prvih dana juna, Brigada je imala zadatak da prodire prema Manjači i da pristupi čišćenju teritorije između Banje Luke — r. Vrbasa i Mrkonjić Grada od četnika.

Međutim, udružene snage ustaša, domobrana, Nijemaca i četnika, kojima su, upravo u to vrijeme, pristizala znatna pojačanja i koje su vršile neposredne pripreme za opšti napad prema Prijedoru i za ofanzivu na Kozarusve upornije su se borile da spriječe naš prodor ka Banja Luci i Manjači. Te snage su zatim postepeno, ali sve odlučnije pojačavale pritisak na Prvu brigadu i slobodnu teritoriju prema Piskavici i Bronzanom Majdanu.

Nakon uzastopnih manjih i većih, naših i neprijateljskih napada, 10. juna izjutra, otpočeo je snažan i koncentričan napad neprijatelja na jedinice Prve krajiške udarne brigade i Četvrtog bataljona Drugog krajiškog odreda »Mladen Stojanović«. To je početak velike ofanzive na Kozaru u kojoj je neprijatelj od pravca Banje Luke angažovao jake snage objedinjene u grupu »fon Vedel« sastava:

- 721. pp 714. njemačke pješ. divizije (bez 1. bataljona);
- 661. art. divizionu;
- 3. gorski zdrug NDH
- jedan pješadijski i jedan ustaški bataljon iz sastava divizije komande iz Banje Luke.

Desnim krilom grupa »fon Vedel« je prodirala opštim pravcem duž puta, a lijevom krilom duž pruge prema Prijedoru, sa zadatkom da se spoji sa

9) Zapovjest Banjalučkog drugu od 27. maja 1942. g. Zapovjedn'l.u četničkog puka »Manjača«, VII, Arhiv, br. reg. 6/2 k. 234;

grupom »fon Gejzo«, koja je prema Prijedoru napadala od Bosanskog Novog s obje strane r. Sane.¹⁰⁾

Već prvog dana, 10. juna, neprijateljske snage su, desnim krilom, probile položaje Četvrtog bataljona Drugog krajiškog odreda i zauzele Prijedor. Sa snagama neprijatelja koje su, takođe 10. juna, krenule u napad svojim lijevim krilom, Prva krajiška udarna brigada je vodila višednevne žestoke borbe. Pošto je zauzeo Prijedor i zaposjeo cestu Banja Luka — Prijedor i sve visove prema Kozari, blokirajući s južne strane snage Drugog krajiškog odreda, neprijatelj je prenio težište svojih dejstava na Prvu krajišku brigadu, kako bi što prije očistio i zaposjeo topografski pogodne položaje južno od pruge Banja Luka — Prijedor, počev od Ivanjske, Piskavice i Bronzanog Majdana prema Prijedoru i Sanskom Mostu. Takav cilj je neprijatelj sebi postavio i ostvarivao da bi — koristeći ravnicu između pruge i ceste, široku od 10-15 km, koja se proteže od Ivanjske do Prijedora, veoma nepogodnu za borbena dejstva naših snaga — što jače blokirao Kozaru s južne strane i onemogućio jači napad i eventualni proboj naših jedinica iz Kozare, ili s juga u Kozaru. To je za neprijatelja, u sklopu opšteg plana okruženja Kozare, bilo od izuzetnog značaja, jer mu je sve ostale pravce iz Kozare bilo neuporedivo lakše zatvoriti, pored ostalog, i zbog tokova rijeka Sane, Une, Save i Vrbasa, koje, bezmalo, kružno teku oko Kozare. S toga su prema Prijedoru, još u početku ofanzive, upotrebijene najjače, pretežno njemačke jedinice od pravca Banje Luke i Bosanskog Novog.

Otuda je prvih dana ofanzive, Prva krajiška brigada primila na sebe najjače udare neprijateljskih snaga i vodila najžešće borbe, u odnosu na ostale naše jedinice, uz velike vlastite i neprijateljske gubitke.

Posebno treba istaći žestinu borbi koje je Brigada vodila noću 11. juna kod s. Piskavice pri pokušaju proboja na Kozaru, a naročito 12. juna kada je Brigada (bez 1. bataljona) napala neprijatelja na okolnim visovima kod s. Piskavice čiji je prodor u prethodna dva dana borbe bio zaustavljen. Toga dana borba je trajala do 15 sati. Redali su se juriši za jurišima, neprijatelj se uporno branio i na nekim položajima prelazio u protivnapade. Znatan broj neprijateljskih vojnika je zarobljen i u naše ruke pao je velik plijen u oružju, municiji i ratnoj opremi. Oko 15 sati, kada je neprijatelj bio razbijen i gotovo do nogu potučen, pristigla mu je pomoć tenkovskih snaga i naše jedinice su se morale povući.

U toj borbi (po izvještaju Štaba Prve krajiške brigade od 18. jula 1942. godine) ubijeno je oko 300 neprijateljskih vojnika i više stotina ranjeno. Zaplijenjeno je 10 puškomitraljeza i mnogo drugog oružja i vojne opreme. Razbijena je i uništena jedna bojna gorskog zdruga. Naši gubici bili su 50 mrtvih, 53 ranjenih i 3 nestala. Među poginulim je bilo 18 članova KPJ, 8 kandidata i 8 članova Skoja, a među ranjenim je bilo 18 članova KPJ, 7 kandidata i 15 članova Skoja — ukupno poginulih i ranjenih 68 komunista.¹¹⁾

U saopštenju Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 16. juna, Štabu NOP odreda Banije o početku neprijateljske ofanzive na Kozaru, navodi se da je u borbama oko s. Piskavice 10. juna »uništena cijela jedna bolnica«.¹²⁾

Prema tome, Brigada je u borbama sa neprijateljem u širem rejonu s. Piskavice koje su, uz velike gubitke, gotovo neprekidno trajale šest dana, od 10-16. juna, nanijela teške udarce neprijateljskim snagama, znatno usporila i smanjila silinu njegovog udara prema već okruženim našim snagama na Kozari. Kad se tome dodaju borbe koje je Brigada vodila pred početak ko-

10) Zapovijest Operativnog štaba »Zapadna Bosna« od 6. juna 1942. g. potčlmljenim jedinicama za napad na partizane u Prijedoru, VII, Zbornik, tom XII/2 dok. 87;

11) Izvještaj štaba 1. krajiške NOU brigade Operat. štabu NOP I DV za Bos. krajinu od 18. jula 1942. g., VII, dokumenat br. reg. 5/1-I, k. 161;

12) Saopštenje Oper. štaba NOP i DV za Bos. krajinu od 16. juna 1942. g. štabu NOP odreda Banije o početku neprijateljske ofanzive na Kozaru, VII, Zbornik, tom IV/5, dok. br. 93;

zarske ofanzive 28. i 29. maja kao i 2. juna sa neprijateljskim snagama u rejonu Bronzani Majdan — V. Brankovac (k. 413) — s. Goleši — s. Piskavica, onda su obostrani gubici, naši i neprijateljski, znatno veći.

U tim borbama, zbog velikih gubitaka i izuzetno velikih naprezanja, udarna snaga i borbena moć Brigade u cjelini bila je znatno smanjena. To je posebno došlo do izražaja kod 1. i 2. bataljona koji poslije 16. juna, nisu mogli biti angažovani zajedno sa 3. i 4. bataljonom u neposrednim borbenim dejstvima usmjerenim na olakšanje situacije našim snagama na Kozari i pomoć u njihovom proboju iz okruženja. Takvo stanje u ovim bataljonima bilo je uslovljeno izuzetno velikim naporima i iscrpljenošću u prethodnim dugotrajnim borbama koje su oni vodili sa manjačkim četnicima, prije nego su ušli u sastav Brigade.

I kasnije, u borbama koje su vodili u sastavu Brigade, u rejonu Bronzani Majdan, s. Goleši — V. Brankovac, a zatim u okršaju kod Piskavice, kad je počela ofanziva na Kozaru, pored velikih gubitaka, ovi bataljoni su imali veoma malo municije, ostali su »sa po desetak metaka na svakog partizana«. ¹³ Sve je to uticalo i na borbeni moral nekih dijelova iz ovih bataljona, pa su se dvije čete Drugog bataljona samovoljno odvojile ¹⁴ iz Brigade i uputile ka terenu odakle potiču, da bi se, pošto se oporave, tamo borile protiv neprijatelja. Prvi bataljon, inače »jako premoren« ¹⁵ i poslije neuspjelog napada na neprijatelja u Sasini, prebacio se u Podgrmeč i tamo je ostao za cijelo vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozaru, učestvujući u borbama oko Bosanskog Novog i Krupe.

Šesnaestog juna 3. i 4. bataljon između Prijedora i Sanskog Mosta prelaze preko r. Sane u Podgrmeč i nakon dva-tri dana odmora i pripreme, ponovo prelaze r. Sanu, i to 3. bataljon 19/20. juna, a dan kasnije i 4. bataljon, između Prijedora i Bosanskog Novog, i izbijaju na područje zapadnog potkozarja između Prijedora — Bosanske Dubice i Bosanskog Novog.

Već 21. juna 3. bataljon je napao neprijatelja u s. Petkovac i kod mosta na potoku Prljugovac. »Neprijatelj je imao dosta mrtvih i ranjenih. Naši gubici 1 mrtav i 3 ranjena«. Zaplijenjeno 10 pušaka, 1 puškomitralje, nešto municije i razne vojne opreme. Sutradan, 22/23. juna, ovaj bataljon je napao neprijatelja na položajima: Kapela — Asina Straža — Ravni Gaj — Projska Kosa — Kovačevića groblje. Borba je bila veoma žestoka. Poginulo je 5 i ranjeno 16 naših drugova, a i neprijatelj je imao dosta mrtvih i ranjenih. Zaplijenjena su dva protivkolska topa, koji nisu mogli biti tu noć izvučeni već su sakriveni. Na ove položaje napad je ponovljen sljedeću noć, 24. juna, u kome je, zajedno sa 3. učestvovao i 4. bataljon. Uz naše gubitke od 5 mrtvih i 8 ranjenih, neprijatelj je bio razbijen i panično se povlačio prema Prijedoru, ali mu je pristigla pomoć tenkova i avijacije, što je oslabilo i zaustavilo naš dalji napad. Izvučeni su topovi zaplijenjeni prethodne noći.

Poslije ovih napornih i žestokih borbi, štab Brigade 25. juna u s. Vranovcu, donosi odluku o proboju glavnine svoja dva bataljona na Kozaru, nedaleko od Dubice, na pravcima: Međuvođe — Pogleđevo i s. Aginci — s. Maglajci — Pogleđevo.

Bilo je predviđeno da Štab Brigade ne ide u proboj, već da sa jednom četom 4. bataljona ostane van obruča, da bi mogao vršiti intervenciju i prihvat jedinica 2. krajiškog odreda koje bi se, uz pomoć i zajedno sa jedinicama Brigade (koje prodru u Kozaru) izvlačile iz obruča. Na oba pravca napad je usledio noću 27/28. juna. Četvrti bataljon nije naišao na jači otpor neprijatelja i »2. četa ovog bataljona probila se preko s. Maglajaca i Bjelajaca sa

13) Izvještaj štaba 1. krajiške NOU brigade od 4. juna Operst. štabu za Bosansku krajinu o napadu na neprijateljske položaje kod Brankovca i Goleša, VII, Zbornik, tom 1V/5, dok. br. 58;

14) isto, dok. br. 89;

15) isto, dok. br. 112;

komandantom bataljona Petrom Mećavom (i zamjenikom politkomesara Bataljona Borkom Arsenićem — prim. M.M.) u Kozaru, razbivši neprijateljski otpor.«¹⁶⁾

Na pravcu napada s. Međuvođe — Pogleđevo, 3. bataljon je naišao na veoma jak otpor dijelova 1. brdske ustaško-domobranske divizije, čije se komandno mjesto, dobro utvrđeno i branjeno, pored ostalih, i tenkovskim jedinicama, nalazilo na tome pravcu, u s. Grbavcima (k. 163). Bataljon nije uspio da se probije i povukao se na položaj s. Brekinja — s. Dvorište.

Značajno je da se napomene da o rasporedu neprijateljskih snaga na pravcima planiranog proboja nije bilo nikakvih podataka, a izviđanjem se nisu mogli otkriti njegovi utvrđeni položaji, pa je 3. bataljon udario upravo na najjače uporište 1. brdske ustaško-domobranske divizije. Pri tome treba naglasiti da na prostoriji na kojoj je pripreman ovaj proboj, nije bilo naroda, sela su ostala potpuno pusta, pa nije bilo moguće naći nikoga ko bi dao podatke o neprijatelju. To je primjer šta je značio narod, pored ostalog, i kao glavni izvor tačnih obaveštenja i podataka o neprijatelju, koje smo u svim drugim prilikama sigurno dobijali od stanovništva, počev od djece i žena do staraca.

Nekoliko sati pred početak ovog napada, danju 27. juna, jedna četa 3. bataljona, sačekala je u zasjedi u s. Kruškovac tri neprijateljska kamiona, zarobila 4 neprijateljska oficira, šofera, jednog lekara i 40 civila koji su bili prisilno mobilisani radi opravke komunikacije Bosanska Dubica — Prijedor. Kamioni su spaljeni, zaplijenjeno je 6 pušaka, 4 revolvera i oko 9.000 metaka.

Zatim je, po treći put, ponovljen napad na neprijateljska uporišta Kapela i Asina Straža 30. juna, u kome su 3. bataljon kao i 1. i 3. četa 4. bataljona imali 4 mrtva i 8 ranjenih, a ubijeno je oko 20 i više ranjeno neprijateljskih vojnika.¹⁷⁾ Ovakva dinamika naših uzastopnih napada upravo na ovim neprijateljskim položajima, koji su predstavljali dio snažnog obruča oko Kozare, imala je za cilj da olakša i neposredno pomogne dejstva naših snaga koje su se našle u okruženju. Međutim, pokazalo se da su za veće uspjehe u toj borbi sa neprijateljem, naše snage bile nedovoljne, a zbog nepostojanja veze, i sadejstvo sa okruženim jedinicama Drugog krajiškog odreda sasvim je izostalo, kao što je bio slučaj i prilikom našeg djelimičnog uspjeha u Spomenutom proboju na Kozaru 27/28. juna.

Nepostojanje veze i sadejstva između jedinica Prve brigade i dijelova Drugog KNOP odreda, koji su bili van obruča, sa glavninom Odreda u kruženju, imalo je veoma nepovoljne posljedice na rezultate proboja naših snaga iz Kozare 3/4. jula između Prijedora i s. Knežice.

Dogodilo se da iste noći jedinice Brigade napadaju neprijatelja u Dobrljinu kada Drugi KNOP odred vrši proboj veoma jakog neprijateljskog obruča iz Kozare u pravcu s. Jutrogošta — s. Marini. Napad na Dobrljin (poslije prethodnih upornih i višednevnih borbi sa neprijateljem koji je sa zapadne strane čvrsto držao blokadu Kozare i dejstvovao prema našim snagama u okruženju) bio je pokušaj, odnosno imao je za cilj da prisili neprijatelja na odvajanje znatnog dijela snaga prema jedinicama Brigade, što bi oslabilo njegovo okruženje Kozare i omogućilo da to naše snage osjete i krenu u proboj. Međutim, iako su jedinice brigade potpuno uništile dosta jak neprijateljski garnizon u Dobrljinu, koji je branila 3. bojna 2. peš. puka iz Zagreba (zarobljeno je oko 300 domobrana, 5 oficira, 5 teških mitraljeza, 3 bacača mina, 6 puškomitraljeza, 400 karabina, 70.000 pušanih metaka...)¹⁸⁾, neprijatelj nije odvojio ni najmanju jedinicu iz okruženja Kozare za intervenciju prema Dobrljinu. Takvo neuobičajeno ponašanje neprijatelja pokazalo je da

16) isto ko i pod oznakom 11;

17) isto kao i pod oznakom 11;

18) Izvještaj Štaba 1. KNOU brigade od 4. jula 1942. g. Oper, Štabu za Bosansku krajinu o oslobođenju Dobrljina i situaciji na Kozari, VII, Zbornik, tom IV/6, dok. br. 8;

on, ni po koju cijenu ne odstupa od svoga plana borbenih dejstava protiv Drugog KNOP odreda, mada je izostajanje ma i najmanje intervencije na tako veliku našu akciju u Dobrljinu, moglo biti uslovljeno i snažnim napadom jedinica Odreda na njegove položaje radi proboja iz okruženja iste noći. No, bez obzira na te pretpostavke, sigurno se može ocijeniti da tako neusklađeno borbeno dejstvo Odreda i jedinica Brigade, predstavlja jedan od značajnijih razloga što nije postignut očekivani uspjeh u proboju Odreda i naroda iz okruženja. Jer, da je, uz postojanje neposrednijih veza, dobru pretходnu pripremu i organizaciju, sinhronizovano izvršen napad jedinica Odreda i Brigade sa obadrije strane, na istom odsjeku proboja, onda je realno pretpostaviti da bi proboj naših snaga i naroda iz Kozare 3/4. jula ili dan-dva kasnije, bio uspješno izvršen. Ovome treba dodati da time verovatno ne bi bila završena ofanziva neprijatelja na Kozari i ne bi prestale sve teškoće i opasnosti koje su proisticale iz velike nadmoćnosti neprijateljskih snaga (odnos je bio oko 45.000 neprijateljskih vojnika prema oko 3.500 naših boraca). Neprijatelj bi, u tom slučaju, budući da je oslobođen potrebe držanja snaga prema Kozari (koja bi bila ispražnjena od naših jedinica), i, s obzirom da je raspolagao sa odgovarajućim oklopnim i motorizovanim jedinicama, imao mogućnosti da brzo zaposjedne liniju Prijedor — Bosanski Novi na r. Sani, da nas preduhitri i veoma oteža naš proboj u Podgrmeč. Ovo treba napomenuti s toga što mnoge činjenice ukazuju da je okruženom Drugom KNOP odredom i narodu na Kozari bila neophodna najneposrednija pomoć, i to znatno jačih snaga nego što su bila dva bataljona Prve krajiške NOU brigade i dijelovi 1. bataljona Drugog KNOP odreda, koji su ranije ostali van okruženja. Iskustvo je nedvosmisleno pokazalo da borbeno dejstvo naših jedinica, koja je imala za cilj *posrednu pomoć* okruženim snagama na Kozari, bila neefikasna, jer neprijatelj nije na njih uopšte reagirao jedinicama koje su vodile borbu protiv našeg odreda na Kozari. Primjer Dobrljina to veoma jasno ilustruje. Takođe, na uspješan napad i oslobođenje Bos. Krupe od snaga Prvog KNOP odreda 20. juna («zarobljena je čitava satnija domobrana mnogo ustaša, nekoliko oficira, 500 pušaka, 1 top »Pito«, 10 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza ...»¹⁹), snage neprijatelja, angažovane na Kozari, nisu reagirale. Na isti način neprijatelj se ponašao i u odnosu na naše napade na Sanski Most 26/27. juna i na Bosanski Novi 7/8. jula.

Iz ovih činjenica i primjera jasno proističe da se njemački general-major Štal, komandant borbene grupe »Zapadna Bosna«, bez obzira šta se dešava okolo, odlučio da pod svaku cijenu uništi naše okružene snage, NOP i narod na Kozari. Međutim, ostaje da se izuče i ocijene uzroci koji su uticali da to nismo tada, blagovremeno, uočili i pored spomenutih iskustava iz napada na Krupu, Sanski Most, Dobrljin i Bosanski Novi. To saznanje tada, značajno bi bilo s toga što bi omogućilo da se sa najmanje oko 4-6 bataljona Prvog KNOP i Prve krajiške NOU brigade (snagama koje su izvršile napad na Bos. Krupu, Sanski Most, Dobrljin i Bosanski Novi) izvrši snažan neposredan udar na pogodnom pravcu (to je moglo biti između Prijedora i Dubice), razbije neprijateljsko okruženje i omogući proboj opkoljenog Odreda i izvlačenje naroda iz Kozare. Da li je takva ideja bila izvodljiva, teško je sada sa sigurnošću tvrditi, ali svakako nije bez osnova i zaslužuje da se izuči i ocijeni. Zanimljivo je da takva ideja nije zapažena u dokumentaciji Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu i Prve krajiške brigade, a *Drugi KNOP odred je neprecizno spominje 30. juna*. Dosta dugo je vladalo uvjerenje da je Drugi krajiški NOP odred u stanju da, uz pomoć posrednih dejstava naših snaga van obruča, o kojima je već bilo riječi, razbije neprijateljsku ofanzivu. U saopštenju Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu od 3.

19) Pregled akcija u Bos. krajinu od pada Prijedora do konca novembra 1942. g. (Oper, štab za Bos. krajinu) VII, Arhiv, br. reg. 23-1/1, k. 161;

jula 1942. godine o borbama za vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozari, između ostaloga, se kaže: »Neprijatelj je imao zadatak da munjevitim naletom pročisti Kozaru i da smiri sve druge krajeve, da privredno i politički osigura i uredi zapadnu Bosnu. Od svih ovih postavljenih zadataka njemačko-ustaško-četnički banditi za ovih 20 dana borbe nisu uspjeli da ostvare ni jedan. Brižljivo pripremani zdugovi i pukovnije, elitna ustaška vojska ... razoružani su i razbijeni od naše junačke partizanske vojske na Pogleđevu, Ravnom Gaju, Piskavici.«²⁰⁾ U saopštenju je rečeno i da je neprijatelj »još uvijek jak, on još uvijek napada, ali naša mlada partizanska vojska odbila je toliko fašističkih ofanziva na Kozaru i ostale oslobođene krajeve, pa smo ubijeđeni da će i ova fašistička ofanziva doživjeti sudbinu svih ostalih«. Podaci o snagama neprijatelja koje su napadale Kozaru nisu bili ni približno poznati. U saopštenju Operativnog štaba NOP i DV od 16. juna, govori se da je neprijatelj poduzeo ofanzivu na Kozaru sa snagama od »15.000 Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika«,²¹⁾ a te snage su bile upravo tri puta jače.

Ni Štabu Drugog KNOP odreda nije bila poznata jačina tih neprijateljskih snaga, a spomenutu ideju o zajedničkom udaru naših jedinica na njegove položaje prema Kozari, sa obje strane, ovaj štab iznosi tek 30. juna u izvještaju Operativnom štabu NOP i DV za Bosansku krajinu, u kome se kaže: »Jedini izlaz iz ove situacije smatramo da bi bio moguć, da se jačim snagama Udarne brigade, čete našeg bataljona koja je bila zajedno u borbi sa Udarom brigadom... te još pridodatim snagama I odreda,, udari na neprijatelja iza leđa, koji se ukopao na liniji između Prijedora i Dubice prema Kozari. Ta akcija trebalo bi da se izvrši u saradnji naših snaga koje su sa ove strane«. ²²⁾ Koliko je vremena prošlo dok je ovaj izvještaj, pisan 30. juna, stigao u Operativni štab, teško je reći, ali, vjerovatno ne prije 3/4. jula, kada je Odred sa dijelom svojih snaga izvršio proboj. Za izvođenje takve zajedničke akcije trebalo je imati dobru međusobnu vezu, dovoljno vremena za pripreme i organizaciju precizno sinhronizovanog napada, po mjestu i vremenu. To nije bilo izvodljivo samo na osnovu ideje štaba Odreda u spomenutom izvještaju. Koliko su nedostajali potrebni uslovi za izvođenje takvog zajedničkog udara, prije svega, nepostojanje veze između okruženog Odreda i snaga van okruženja, govori navedeni primjer istovremenog napada na Dobrljin i proboja iz okruženja 3/4. jula.

Ne ulazeći u sve druge okolnosti i ocjene neprijateljske ofanzive na Kozaru, s razlogom se može konstatovati da nedostatak *najboljih podataka o namjerama, jačini, rasporedu i kretanju neprijateljskih snaga i nepostojanja dobre veze između naših okruženih snaga i jedinica van okruženja*, spada u glavne razloge za takav tok i poznati ishod događaja u ovoj ofanzivi. Ta dva činioca bitno su uticala na procjenu situacije, često nisu proisticale iz solidnog poznavanja stanja i mogućnosti neprijatelja i sopstvenih snaga, pa otuda naše snage nisu uvijek, na odgovarajući način, u pravo vrijeme, na pravom mjestu i efikasno mogle biti angažirane.

Kada se o tome i tako govori, najvažnije je imati u vidu pouke, a objektivna ocjena zašto su se stvari tako odvijale, zahtijeva širu i svestraniju analizu, koja bi određenije mogla utvrditi, kako objektivne, tako i subjektivne okolnosti i slabosti.

Međutim, spominjući ovdje te slabosti, nedostatak poznavanja snaga i namjera neprijatelja i nepostojanje veze između naših snaga, treba reći da, iako naše subjektivne greške u tome nisu bile male, mora se imati u vidu da na tome stepenu razvoja naše partizanske borbe i vojske, za manje od godinu

20) Saopštenje Oper. štaba za Bos. krajinu od 3. jula 1942. g. o borbama za vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozari, VII, Zbornik, tom IV/6, dok. br. 6;

21) Saopštenje Oper. štaba za Bos. krajinu od 16. juna, štabu NOP odreda Banije o početku nepr. ofanzive na Kozaru. VII, Zbornik, tom IV/5, dok. br. 93;

22) Izvještaj Štaba 2. KNOP odreda od 30. juna 1942.g. Operat. štabu za Bos. krajinu o situaciji na Kozari.

dana od početka ustanka, nismo ni mogli steći dovoljno iskustava i znanja, da bi uspješno rješavali sve probleme veoma složene i teške borbe, ne samo sa jakom i nadmoćnom već i dobro organizovanom njemačkom fašističkom vojskom, koja je pod komandom iskusnog generala Stala napadala Kozaru. Naše snage su lomile neprijatelja, prije svega, izuzetnom moralnom snagom i borbenošću i onemogućile ga da ostvari osnovni cilj koji je sebi postavio u ofanzivi na Kozaru, ali smo po organizovanosti i u raspolaganju sa naoružanjem i tehničkim sredstvima, izrazito zaostajali. Na primjer, naša obavještajna služba još nije bila razvijena kao služba i organizovan sistem za prikupljanje podataka o neprijatelju, a za održavanje veze između jedinica i komandi nismo imali telefona (osim u lokalnim razmjerama) ni radio stanica, već smo bili prisiljeni da se oslonimo samo na kurire. Takva naša kurirska veza između blokirane Kozare i snaga van okruženja, bila je onemogućena, ili, kada se, po neki put probijala kroz okruženje, bila je suviše spora da bi omogućila blagovremeno obavještavanje i preduzimanje odgovarajućih mjera od strane komandovanja.

Iz prednjeg se vidi da je cijela Brigada bila angažirana u borbi sa neprijateljem, koji je krenuo u ofanzivu na Kozaru, samo prvih 6 dana, a zatim da je u kasnijim borbama na Kozari, do završetka ofanzive, učestvovao samo njezin 3. i 4. bataljon. Počev od 10. juna, pa do kraja neprijateljske ofanzive, brigada je, odnosno njezin 3. i 4. bataljon, vodila gotovo svakodnevne žestoke borbe i nanijela neprijatelju velike gubitke. Samo u borbama kod s. Piskavice i u napadu na Dobrljin razbijeno je i uništeno više od dvije bojne neprijateljskih vojnika.

I Brigada je u tim borbama za Kozaru pretrpjela velike gubitke. Do sada su prikupljeni poimenični podaci za 109 boraca i rukovodilaca iz Brigade, koji su poginuli u borbama za vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozaru. Kada se tome doda 13 poginulih iz 2. bataljona 12. juna u borbi kod s. Piskavice, onda ukupan broj poginulih iz Brigade u tim borbama za Kozaru iznosi 122. Prema tome, pored napred iznijetih činjenica i podataka, i broj poginulih govori o značajnom borbenom naporu, ulozi i doprinosu Brigade u slamanju neprijateljske ofanzive na Kozaru.

LITERATURA:

- J. Broz Tito: Vojna dela, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1961. godine (knjiga I),
- J. Broz Tito: Sabrana dela, knjiga VI, Naprijed, Zagreb, 1959. godine,
- Dr D. Lukač: Ustanak u Bosanskoj krajini, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1967. godine,
- M. Pečić i D. Čurguz: Bitka na Kozari, Dom štampe Zenica, 1968. godine;
- R. Bašić: Ustanak na Kozari 1941-1942, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1957. godine,
- R. Bašić: Neprijateljska ofanziva na Kozari juna 1942. godine, Vojnoistorijski glasnik broj 5, Beograd, 1952. godine,
- R. Bašić i I. Čejvan: -Ustanak na Kozari i borbe Drugog krajiškog odreda do juna 1942. godine«, Vojnoistorijski glasnik br. 1, Beograd, 1951. godine,
- K. Zrilić: Krajišnici pred bunkerima, Narodna armija, Beograd, 1969. godine,
- P. Morača: Oslobođilački rat 1 revolucija naroda Jugoslavije, Mladost, Zagreb, 1961. godine,
- M. Seferović: šoša, Svjetlost, Sarajevo, 1959. godine.
- -1914-1942. u svedočenjima učesnika NOB-a«, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1975. godine (tom 1, 12, 14, 15. i 20),
- »Kozara« (zbornik sjećanja), Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971. godine,
- Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić: Peta kozaračka brigada, drugo izdanje, Narodna armija, Beograd, 1973. godine,
- B. Arsenić i Đ. Milinović: Plamen pod Kozarom, Oslobođenje. Sarajevo, 1969. godine,
- Podgrmeč u NOB-u (zbornik sjećanja, knjiga II, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972. godine.